

КИБЕР-ЖИНОЯТЧИЛИК ВА УНГА ҚАРШИ КУРАШИШ

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси ўқитувчиси,
Нарзиев Шахзодбек Зойирович
ИИВ Академияси 3-ўқув курси 320-гуруҳ курсанти,
Қаюмова Дилиода Хусанбой қизи*

Аннотация: Мазкур мақолада интернет тармоғи ва технологиялари соҳасидаги юз бераётган кибержиноятлар ҳақида қисқача ёритилган. Маълумки, замонавий дунёда турли хил технологиялардан фойдаланмасдан тасаввур қилиб бўлмайди. Сўнгги йилларда «Интернет» ва инсониятнинг ахборот технологиялари соҳаларидаги ихтиролари натижасида Ахборот маконидан фойдаланувчилар сони кундан-кунга ортиб бормоқда ва шу тариқа унинг таъсири доимий равишда кенгаймоқда, натижада бутун инсоният сингари жиноят олами ҳам ривожланиб, ахборот технологиялари соҳасини мукаммал ўрганган бази бир шахс ёки гуруҳлар томонидан жиноят содир этишнинг янги технологияларини ўзлаштирмоқдалар.

Калит сўзлар: глобаллашув, киберхавфсизлик, кибержиноят, кибертерроризм, ахборот хуружи, информатсион таҳдид, компюетр жиноятчилиги, электрон жиноят.

Сўнгги йилларда ижтимоий тармоқларда сайтларни бузиб кириш, вирусли дастурлар тарқатиш каби ҳолатлар жуда кўп учрамоқда. Шу сабаб кибержиноят ҳозирги глобаллашув даврида жиддий муаммолардан бирига айланди.

Кибер-жиноятчилик атамаси компютерлар, тармоқлар ёки интернетни қамраб олувчи жинойий фаолиятни назарда тутлади. Кибер-жиноятнинг умумий мисоллари қуйидагилардир:

- дентификатсия ўғирланиши;
- Пҳишинг;
- Ҳаскинг;
- Жинойий ҳаракатларга олиб келадиган ҳар қандай ахлоқлик ёки ёлғончилик;
- Спйваре.

Кибер жиноятларга қарши курашиш учун ИТ-компаниялар ҳар доим инсон омилини ҳисобга олишлари керак, чунки ҳозирги вақтда тажовузкорлар ижтимоий муҳандислик усулларида фаол фойдаланади. Кибержиноятлар асосан молиявий даромад олиш мақсадида амалга оширилади. Янги технологиялар замонида янги атамалар билан ҳам таниш бўлишимиз зарур. Улардан бири “Киберхужум”. Киберхужум кўпинча сиёсий сабабларга кўра

бўлади. Кибертерроризм эса, ваҳима ёки кўрқувни келтириб чиқариш учун электрон тизимларни бузишга қаратилган. Ҳозирги кунда энг кенг тарқалган кибертаҳдидлардан бири зарарли дастур - бу кибержиноятчи ёки хакерларнинг қонуний фойдаланувчилар компютерини бузиш ёки шикастлаш учун яратган дастурий таъминотдир. Кўпинча номақбул электрон почта иловаси ёки қонуний кўринишдаги юклар олиш орқали тарқаладиган зарарли дастурлар кибержиноятчилар томонидан пул ишлаш ёки сиёсий сабабларга кўра киберхужумларда фойдаланилиши мумкин. Ҳозирги вақтда инсонларни киберхужумлардан ҳимоя қилиш мақсадида бошқа давлатлар қаторида Ўзбекистон Республикасида ҳам янги ва бирқанча самарали қонун ҳужжатлари ишлаб чиқилмоқда. Булардан Янги Ўзбекистоннинг 2022–2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегиясида Ўзбекистонда 2023-2026 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг киберхавфсизлик стратегияси ишлаб чиқилиши назарда тутилган. Стратегияга кўра, ахборот майдонидаги киберхужум ва таҳдидларни мониторинг қилиш тизими янада такомиллаштирилади.

– Бунда, “УЗ” домен зонаси Интернет-маконининг киберхавфсизлигини таъминлашнинг асосий йўналишларини ҳамда электрон ҳукумат, энергетика, рақамли иқтисодиёт тизимларини ва муҳим ахборот инфратузилмасига таалуқли бошқа йўналишларни ҳимоя қилиш бўйича комплекс вазифалар белгиланади. Шунингдек, кибержиноятчилик учун жиноий жавобгарлик қайта кўриб чиқилиши ҳам кўзда тутилмоқда. Стратегияга кўра, ахборот майдонидаги киберхужум ва таҳдидларни мониторинг қилиш тизими янада такомиллаштирилади. Бунда:

- киберхавфсизликнинг ягона тармоғининг техник инфратузилмасини кенгайтириш;
- “Кибернетикада инновациялар ИТ-парки” фаолиятини янада жадаллаштириш;
- ИТ-паркнинг ҳудудлардаги рақамли технологиялар ўқув марказлари негизида ёшларни киберхавфсизлик асослари бўйича ўқитилишини таъминлаш, ҳамда ҳар йили талаба ва ўқувчилар орасида киберхужумларни аниқлаш бўйича республика миқёсида конкурслар ўтказиш назарда тутилади. Статистик маълумотларга назар солрадиган бўлсак, 2024 йилга келиб, кибер жиноятлардан молиявий йўқотишлар деярли 70% га этади. Жунипер Ресерч тадқиқотчиларининг фикрига ко'ра, зарар ҳар йили о'ртача 11 фоизга ошади ва 2024 йилга келиб 5 триллион доллардан ошади.

Ўтган йили мутахассислар кибер жиноятлардан этказилган зарарни 3 триллион долларга баҳолашган. Ҳар йили компаниялар тобора ко'проқ рақамли муҳитга бог'лиқ бо'либ, зарар этказилиши ма'лумотларнинг тарқалиши учун

қонун бўйича олинадиган жарималар туфайли ортади. Жиноят кодексининг бир қатор моддаларида компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар ва уларга нисбатан жавобгарлик кўзда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси, 130-модда. Порнографик маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш. Порнографик маҳсулотни тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш мақсадида тайёрлаш ёки Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш, худди шунингдек порнографик маҳсулотни реклама қилиш, намойиш этиш, тарқатиш, шу жумладан оммавий ахборот воситаларида, телекоммуникация тармоқларида ёки Интернет жаҳон ахборот тармоғида реклама қилиш, намойиш этиш, тарқатиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса базавий ҳисоблаш миқдорининг тўрт юз бараваридан олти юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч юз олтмиш соатгача мажбурий жамоат ишлари ёхуд уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланади.

Интернет жаҳон ахборот тармоғида жойлаштириш орқали тухмат қилиш базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз бараваридан тўрт юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч юз соатдан уч юз олтмиш соатгача мажбурий жамоат ишлари ёхуд икки йилдан уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки бир йилгача озодликни чеклаш билан жазоланади. Шу билан бирга биз киберхавфсизлик ҳақида ҳам маълумотга эга бўлишимиз керак.

Киберхавфсизлик - бу компьютерлар, серверлар, мобил қурилмалар, электрон тизимлар, тармоқлар ва маълумотларни зарарли ҳужумлардан ҳимоя қилиш амалиётидир. У ахборот технологиялари хавфсизлиги ёки электрон ахборот хавфсизлиги сифатида ҳам танилган. Бу атама бизнестан тортиб мобил ҳисоблашгача бўлган турли контекстларда қўлланилади ва бир неча умумий тоифаларга бўлиниши мумкин.

Одатда, **киберхавфсизлик қуйидагиларни англатади:** шахслар, киберхавфсизлик уларнинг шахсий маълумотлари о'зи ва о'злари шундай ваколатга эга бўлганлардан бошқа ҳеч ким учун мавжуд эмаслигини ва уларнинг компьютерлари тўғри ишлашини ва зарарли дастурлардан холи эканлиги, кичик бизнес эгалари, киберхавфсизлик кредит карта маълумотлари то'ғри ҳимояланганлигини ва маълумотлар хавфсизлиги стандартлари савдо нуқталари регистрларида тўғри бажарилишини таъминлашни ўз ичига олиши мумкин. Шунингдек, онлайн бизнес олиб борадиган фирмалар, киберхавфсизлик ўз ичига ишончли серверлар билан доимий ишлайдиган серверларни ҳимоя қилиш киради. Яни, киберхавфсизлик бу ўз навбатида кўплаб турли ташкилотларга тегишли бўлган кўплаб виртуал серверларга эга бўлган кўп сонли серверларни ўз ичига олган ко'плаб маълумот марказларини ҳимоя қилишни талаб қилиши мумкин.

Ахборот хавфсизлиги сақлашда ҳам, транзитда ҳам маълумотларнинг яхлитлиги ва махфийлигини ҳимоя қилади. Операцион хавфсизлик маълумотлар активлари билан ишлаш ва ҳимоя қилиш жараёнлари ва қарорларини ўз ичига олади. Фойдаланувчиларнинг тармоққа киришда эга бўлган рухсатлари ва маълумотларнинг қандай ва қайерда сақланиши ёки баҳам кўрилишини белгиловчи процедуралар шу соябон остидадир.

Тармоқ хавфсизлиги - бу мақсадли ҳужумчилар ёки оппортунистик зарарли дастурлардан қатъий назар, компьютер тармоғини бузғунчилардан ҳимоя қилиш амалиётидир.

Фавқулодда вазиятларни тиклаш ва бизнеснинг узлуксизлиги ташкилотнинг киберхавфсизлик ҳодисасига ёки операциялар ёки маълумотларнинг йўқолишига олиб келадиган бошқа ҳодисага қандай муносабатда бўлишини белгилайди. Фавқулодда вазиятларни тиклаш сиёсати ташкилотнинг ўз операциялари ва маълумотларини воқеадан олдинги каби ишлаш қобилиятига қайтиши учун қандай тиклашини белгилайди. Бизнеснинг узлуксизлиги - бу маълум манбаларсиз ишлашга уринаётганда ташкилот орқага тушадиган режадир.

Илова хавфсизлиги дастурий таъминот ва қурилмаларни таҳдидлардан холи сақлашга қаратилган. Бузилган дастур ҳимоя қилиш учун мўлжалланган маълумотларга киришни таъминлаши мумкин. Муваффақиятли хавфсизлик дизайн босқичида, дастур ёки қурилма ишга туширилишидан анча олдин бошланади. Шунини таъкидлаб ўтиш керак-ки, инсониятга янги имкониётлар яратилиши билан бирга кибер хуружлар тобора ортиб, оғирлашиб, хавфли тус олиб, хусусий ва давлат секторини бир хилда нишонга олмоқда. Бизнеслар ва компанияларга тегишли тижорий сирлар ва махфий ахборотлар ўғирланмоқда. Университет ва лабораторияларга тегишли ихтиролар ўзлаштириб олинмоқда. Фуқаролар шахсий маълумотларини бой бериб, фирибгарлик қурбонига айланмоқда.

Юқорилардагидан хулоса қилиб шунини айтиш мумкинки, ахборот технологиялари соҳаси жадал ривожланиб бораётган замонда у билан боғлиқ турли туман муаммолар юзага келмоқда. Жабирланувчиларнинг ўзлари пластик карталарининг рақамларини жиноятчиларнинг алдовига кириб ошкор қилишган, бу уларнинг ишонувчанлиги ва тезроқ бойлик орттиришга бўлган қизиқишлари сабабли содир бўлган. Шу боисдан, ушбу соҳадаги жиноятларнинг олдини олишда биринчидан, фуқаролар ўртасида пластис карталари рақамларини ошкор қилмасликлари, иккинчидан, шартномаларни фақатгина нотариал тартибда амалга оширишлари, учинчидан, телефон орқали алоқага чиққан ҳар қандай шахслар ва улар томонидан юбориладиган хаволаларга ишонмасликлари ва бу ҳақда зудлик билан ИИОларига хабар беришлари лозимлиги ҳақидаги

виктималогик чора-тадбирлар амалга ошириш лозимдир. Бундай тадбирлар орқали самарали натижага эришиш учун эса Кибер маконда содир этилаётган жиноятларга фақат ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари эмас, балки фуқароларнинг ўзи ҳам курашмоғи керак, ўзида ва атрофдагиларда жиноятга қарши иммунитетни ривожлантириши ва буни ўз бурчи ва вазифаси деб қараши лозим. Шундагина биз бугунги глобаллашув даврида ўз олдимизга қўйган мақсадимизга тез ва осон эришамиз, тезда осон йўл билан мўмайгина пул орттирмоқчи болган паст ниятли кимсаларга алданиб қолмаймиз.

АДАБИЁТЛАР

1. Ш. М. Мирзиёев Халқимизнинг розилиги фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. –Т. : “Ўзбекистон” 2018.
2. А. У. Анорбойев Кибержиноятчилик, унга қарши курашиш муаммолари ва киберхавфсизликни таъминлаш истикболлари. Монография. –Т. : Миллий гвардия институти. 2020.
3. С. К. Ганиев, А. А. Ганиев, З. Т. Худойкулов Киберхавфсизлик асослари. Ўқув қўлланма. –Т. : “Тошкент” 2020
4. Салайев Н.С., Рўзийев Р.Н Кибержиноятчиликка қарши курашишга оид миллий ва халқаро стандартлар. Монография ., – Т.: ТДЮ, 2018
5. Нестерович С.А. Проблемы расследования преступлений, которые стоят пред сотрудниками следственных органов.//Вестник науки и образования. №8. 2018.
6. www.lex.uz
7. www.иив.уз